

4. Мінімальні стандартні правила Організації Об'єднаних Націй, що стосуються правосуддя щодо неповнолітніх («Пекінські правила») від 29.11.1985 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_211.
5. Пономарьова Т.І. Служба кураторів у республіці Польща: перший крок на шляху до гуманізації кримінального законодавства / Т.І. Пономарьова / Сучасна наука – пенітенціарній практиці: зб. матеріалів II Міжнар. практ.-конф. (м. Київ, 4 груд. 2014 р.) / за ред. В.П. Тихого, Є.Ю. Бараша. – К.: Ін-т крим.-викон. служби; Київський регіональний центр НАПрН України, 2014. – С. 137–140.
6. Уголовный кодекс Республики Польша [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.twirpx.com/file/239354/>.
7. Пономарьова Т.І. Застосування примусових заходів виховного характеру до неповнолітніх: проблемні питання та шляхи їх вирішення / Т.І. Пономарьова // Вісник Кримінологічної асоціації України. – 2014. – № 7. – С. 193–203.
8. Модельний уголовный кодекс: рекомендательный законодательный акт для Содружества Независимых Государств от 17.02.1996 г. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://docs.cntd.ru/document/901781490>.
9. Supporting Emancipated Youth Services Program. [online] Available at: <http://www.youthincare.illinois.gov/Default.shtml>.

УДК 343.353

ЗЛОВЖИВАННЯ ВЛАДОЮ АБО СЛУЖБОВИМ СТАНОВИЩЕМ: ВИЗНАЧЕННЯ НАСЛІДКІВ ЗЛОЧИНУ

ABUSE OF AUTHORITY OR SERVICE POSITION: CERTAIN CONSEQUENCES CRIMES

Сийплові М.В.,

*кандидат юридичних наук,
доцент кафедри кримінально-правових дисциплін
та міжнародного кримінального права
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»*

У статті розглянуті злочинні наслідки зловживання владою або службовим становищем. Досліджено визначення істотної шкоди та тяжких наслідків у теорії кримінального права й судовій практиці. З'ясована перспектива вдосконалення злочинних наслідків зловживання владою або службовим становищем.

Ключові слова: кримінальна відповідальність, злочини, зловживання владою, службове становище, службова особа, істотна шкода, тяжкі наслідки.

В статье рассмотрены преступные последствия злоупотребления властью или служебным положением. Исследованы определения существенного вреда и тяжких последствий в теории уголовного права и судебной практике. Установлена перспектива совершенствования преступных последствий злоупотребления властью или служебным положением.

Ключевые слова: уголовная ответственность, преступления, злоупотребление властью, служебное положение, должностное лицо, существенный вред, тяжкие последствия.

The article deals with the criminal consequences of the abuse of power or service position. Abstract definition of significant damage and serious consequences in the theory of criminal law and judicial practice. Determine the prospects for improving the criminal consequences of the abuse of power or service position.

Key words: criminal liability, crimes, abusing authority, service position, official, significant damage, serious consequences.

Актуальність теми. Постійне оновлення кримінального законодавства не завжди адекватно впливає на правозастосування. Однією із сучасних проблем при кваліфікації злочинів є тлумачення таких понять, як «істотна шкода» й «тяжкі наслідки», які визначені як обов'язкові наслідки зловживання владою або службовим становищем.

У зв'язку із прийняттям Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України у сфері державної антикорупційної політики у зв'язку з виконанням Плану дій щодо лібералізації Європейським Союзом візового режиму для України» від 13 травня 2014 р. № 1261-VII, як відомо, були внесені зміни й до п. п. 3, 4 примітки до ст. 364 Кримінального кодексу України (далі – КК України) [1].

До внесення вказаних змін, згідно з п. 3 примітки до ст. 364 КК України, під істотною шкодою, якщо вона полягала в матеріальних збитках, уважалася така шкода, яка в 100 й більше разів перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян (далі – НМДГ), а під тяжкими наслідками, якщо вони полягали в матеріальних збитках, уважалися такі, які у 250 і більше разів перевищує НМДГ (п. 4 примітки до ст. 364 КК України).

Після внесення змін Законом України від 13 травня 2014 р. під істотною шкодою розуміються такі збитки, які в 100 й більше разів перевищують НМДГ; під тяжкими наслідками вважаються такі збитки, які у 250 і більше разів перевищують НМДГ.

Законодавча зміна розуміння вказаних наслідків призвела до певних ускладнень у тлумаченні онов-

лених понять злочинних наслідків. На цю проблему було звернуто увагу й у листі заступника Голови Вищого спеціалізованого суду з розгляду цивільних і кримінальних справ від 06 травня 2015 р. № 223-770/0/4-15 [2]. Зокрема, у ньому було сформульовано 3 питання: «1) чи дійсно за новою редакцією означених пунктів примітки до ст. 364 КК слід розуміти як істотну шкоду та тяжкими наслідками виключно заподіяння особі відповідної матеріальної шкоди?; 2) в разі позитивної відповіді на перше запитання, як слід розуміти диспозицію ч. 3 ст. 365 КК в частині «дії передбачені частиною другою цієї статті, якщо вони спричинили тяжкі наслідки»?; 3) чи підлягає застосуванню абз. 2 п. 1 Прикінцевих положень Закону України від 13 травня 2014 р. № 1261-VII, а саме «дія цього Закону поширюється на злочини та суспільно небезпечні діяння, що підпадають під ознаки діяння, передбаченого Особливою частиною КК, які були вчинені після набрання чинності цим Законом», що в розрізі попередніх питань суперечить ст. 5 КК та ст. 55 Конституції України?» [2]. Такі важливі питання для теорії кримінального права та правозастосування потребують аргументованих відповідей.

Указані обставини зумовили актуальність дослідження понять «істотна шкода» й «тяжкі наслідки», зокрема при зловживанні владою або службовим становищем.

У теорії кримінального права питанням відповідальності за службові (посадові) злочини приділялась достатня увага. Ці питання були предметом спеціальних досліджень, зокрема, таких науковців, як П.П. Андрушко, О.Ф. Бантишев, Б.В. Волженкін, А.В. Галахова, О.О. Дудоров, А.А. Жижиленко, К.П. Задоя, Б.В. Здравомислов, В.Ф. Кириченко, М.Й. Коржанський, М.Д. Лисов, В.С. Лукомський, Ю.І. Ляпунов, П.С. Матишевський, М.І. Мельник, А.Б. Сахаров, О.Я. Светлов, В.І. Соловійов, Т.І. Слуцька, А.Н. Трайнін, М.І. Хавронюк, С.А. Шалгунова, П.С. Яні та ін. Більшість наукових робіт із зазначеної проблеми належить до початку 90-х років минулого століття. Останніми роками в Україні були захищені лише дві профільні кандидатські дисертації (В.Г. Хашев, 2007 р.; В.П. Коваленко, 2009 р.), у яких висвітлювались питання кримінальної відповідальності за зловживання владою або службовим становищем, а також зловживання владою або службовим становищем, учинене працівником правоохоронного органу.

Варто зазначити, що питання про визначення того, які саме суспільно небезпечні наслідки зловживання владою або службовим становищем потрібно визнавати істотною шкодою чи тяжкими наслідками, завжди було одним із найбільш важливих і водночас дискусійних у вітчизняному кримінальному праві [3, с. 65].

Виклад основного матеріалу. Спочатку з'ясуємо, які проблеми виникали у науковців і практиків при тлумаченні понять «істотна шкода» й «тяжкі наслідки» зловживання владою або службовим становищем до набрання чинності Законом України від 13 травня 2014 р. № 1261-VII.

Як справедливо зазначається в листі заступника Голови Вищого спеціалізованого суду України з роз-

гляду цивільних і кримінальних справ С.І. Кравченка, ужите законодавцем словосполучення «якщо вона (вони) полягали в матеріальних збитках» тлумачилося як науковцями [4, с. 22–23; 5, с. 20–23; 6, с. 147], так і судовими органами як завдання не тільки майнової шкоди, а й нематеріальних наслідків (наприклад, «якщо шкода полягає у заподіянні суспільно небезпечних наслідків нематеріального характеру, питання про її істотність вирішується з урахуванням конкретних обставин справи. Зокрема, істотною шкодою можуть визнаватися порушення охоронюваних Конституцією України чи іншими законами прав та свобод людини і громадянина (право на свободу й особисту недоторканність та недоторканність житла, виборчі, трудові, житлові права тощо), підрив авторитету та престижу органів державної влади чи органів місцевого самоврядування, порушення громадської безпеки та громадського порядку, створення обстановки й умов, що утруднюють виконання підприємством, установою, організацією своїх функцій, приховування злочинів» (п. 6 Постанови Пленуму Верховного Суду України (далі – ППВСУ) «Про судову практику в справах про перевищення влади або службових повноважень» від 26 грудня 2003 р. № 15 [7, с. 7–9])). Подібне дуалістичне тлумачення тяжких наслідків було запропоновано у п. 10 ППВСУ від 26 грудня 2003 р. № 15, під якими «визнаються заподіяння потерпілому тяжких тілесних ушкоджень або смерті, доведення його до самогубства, спричинення матеріальних збитків, які у 250 і більше разів перевищують неоподатковуваний мінімум доходів громадян (п. 4 примітки до ст. 364 КК), розвал діяльності підприємства, установи, організації, їх банкрутство, створення аварійної ситуації, що потягла людські жертви, тощо» [7, с. 7–9].

Тобто, така конструкція понять «істотна шкода» й «тяжкі наслідки», згідно зі ст. 364 КК України, давала обґрунтовані підстави для їх розширеного тлумачення. Однак такі дефініції іноді викликали критичні зауваження науковців, оскільки дозволяли не буквальне, а розширене за обсягом тлумачення. З іншого боку, як відомо, положення, що викладені у відповідній ППВСУ не є законом, а лише судовим тлумаченням, яке має рекомендаційний характер. Тому окремі суди при кваліфікації зловживання владою або службовим становищем керувалися лише майновим характером істотної шкоди й тяжких наслідків, бо він безпосередньо був указаний у примітці до ст. 364 КК. Така ситуація дала змогу окремим науковцям запропонувати нормативний шлях вирішення цієї проблеми. Так, В.П. Коваленко, зокрема, уніс пропозицію передбачити розширене поняття вказаних наслідків у примітці до ст. 364 КК України: «Істотна шкода може мати також нематеріальний характер і полягати у порушенні конституційних прав і свобод громадян, підриві авторитету органів державної влади, державного управління і місцевого самоврядування, порушенні нормальної діяльності організації, вчиненні злочину підконтрольними чи підлеглими особами тощо. ... Тяжкі наслідки нематеріального характеру визначаються з урахуванням

кількості потерпілих, тривалості та (або) ступеня порушення їхніх прав, можливості їх відновлення чи відновлення нормальної діяльності відповідних органів та організацій, тяжкості та кількості злочинів, вчинених підконтрольними або підлеглими особами тощо» [8, с. 14].

Варто погодитися з тим, що такі справедливі пропозиції закладали нормативні підстави для наступного суддівського тлумачення вказаних суспільно небезпечних наслідків зловживання владою або службовим становищем.

Далі розглянемо сучасне розуміння понять «істотна шкода» й «тяжкі наслідки» зловживання владою або службовим становищем з моменту набрання чинності Законом України від 13 травня 2014 р. № 1261-VII.

Буквальне розуміння цих наслідків (у чинній редакції КК України) дійсно дає змогу вести мову лише про майнові наслідки, розмір яких визначений лише ст. 364 КК України. Виникає питання, чим керувався законодавець, принципово змінюючи зміст таких наслідків?

Аналіз законопроекту «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України у сфері державної антикорупційної політики у зв'язку з виконанням Плану дій щодо лібералізації Європейським Союзом вільного режиму для України» від 25 березня 2014 р. № 4556, відповідних супровідних документів і хронології його розгляду надав можливість зробити такі висновки: по-перше, в оприлюдненому законопроекті вказані зміни взагалі відсутні; по-друге, у пояснювальній записці, у висновку Комітету з питань боротьби з організованою злочинністю і корупцією та висновку Головного науково-експертного управління Верховної Ради України від 09 квітня 2014 р. також ми не знайшли інформацію про внесення змін до п. п. 3, 4 примітки до ст. 364 КК України; по-третє, аналіз стенограм засідань парламенту, які стосуються прийняття вказаного законопроекту (08.04.2014 р., 09.04.2014 р., 10.04.2014 р., 15.04.2015 р., 13.05.2015 р.) також не дав змоги виявити ініціатора таких змін до ст. 364 КК України. Здійснений аналіз не надав можливості знайти причини появи таких законодавчих змін. Узагалі виникають сумніви щодо легітимності їх появи та відповідності Закону України «Про Регламент Верховної Ради України» від 10 лютого 2010 р.

На підставі викладеного вважаємо неможливим логічно пояснити необхідність таких законодавчих змін. Це зумовлює, на нашу думку, буквальне тлумачення вказаних змін.

На користь зазначеної позиції варто навести й інший аргумент. При тлумаченні подібних законодавчих конструкцій (суспільно небезпечних майнових наслідків в інших складах злочинів, наприклад ч. 3 ст. 232-1 КК України) у науковців і суддів не виникає жодних сумнівів лише в матеріальному характері такої шкоди [9, с. 386].

Цікаво, що подібні наслідки в злочинах проти встановленого порядку несення військової служби визначається по-різному. Так, у п. 2 примітки до ст.

425 КК України зазначено, що «у статтях 425 та 426 цього Кодексу істотною шкодою, якщо вона полягає в завданні матеріальних збитків, вважається така шкода, яка в двісті п'ятдесят і більше разів перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян, а тяжкими наслідками за тієї самої умови вважається шкода, яка у п'ятсот і більше разів перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян». Тобто, визначення істотної шкоди й тяжких наслідків у ст. ст. 425 і 426 КК України залишається досі без вказаних змін і враховує фактично й нематеріальні наслідки. При цьому нова ст. 426-1 КК України «Перевищення військовою службовою особою влади чи службових повноважень» (набрала чинності 26 квітня 2015 р.) хоча й передбачає вказані наслідки, але взагалі не містить їх визначення. Тобто, законодавець забувся внести в перелік статей (згідно з п. 2 примітки до ст. 425 КК України), у яких визначаються вказані наслідки, нову ст. 426-1 КК України. Указані кримінально-правові норми свідчать про різні підходи законодавця щодо визначення понять «істотна шкода» й «тяжкі наслідки». Така ситуація, на нашу думку, потребує виправлення й необхідних законодавчих змін.

Тому, відповідаючи на перше питання листа заступника Голови Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ С.І. Кравченка, ми пропонуємо істотну шкоду й тяжкі наслідки розуміти виключно як заподіяння особі відповідної матеріальної шкоди.

Щодо другого питання, визначеного у відповідному листі, потрібно зауважити таке. До набрання чинності Законом України від 13 травня 2014 р. № 1261-VII під тяжкими наслідками при перевищенні влади або службових повноважень в теорії кримінального права розуміли таке: а) фізичну шкоду – спричинення середньої тяжкості тілесних ушкоджень двом або більше особам, необережне заподіяння тяжких тілесних ушкоджень, спричинення смерті, доведення до самогубства; створення аварійної ситуації, що зумовила людські жертви; б) матеріальну (майнову) шкоду – шкода, яка у 250 і більше разів перевищує НМДГ; в) порушення нормальної діяльності підприємства, установи та організації – розвал діяльності підприємства, установи, організації, їх банкрутство; наслідки, які суттєво ускладнюють відносини з іншими державними або міжнародними організаціями й підривають авторитет держави або її окремих органів на міжнародній арені, тощо; г) моральну шкоду – найбільш серйозні порушення конституційних або інших законних прав громадян [10, с. 11].

Сучасне кримінальне законодавство дещо змінило, як уже було зазначено, розуміння тяжких наслідків. Згідно з п. 4 примітки до ст. 364 КК України, «тяжкими наслідками у статтях 364–367 уважаються такі наслідки, які у двісті п'ятдесят і більше разів перевищують неоподатковуваний мінімум доходів громадян». Тобто, тяжкі наслідки, відповідно до ч. 3 ст. 365 КК України, потрібно визначати згідно з п. 4 примітки до ст. 364 КК України. Оскільки такі наслідки мають лише матеріальний характер, то і

при тлумаченні тяжких наслідків, згідно з ч. 3 ст. 365 КК України, потрібно вважати лише наслідки, які у 250 і більше разів перевищують НМДГ.

Щодо третього питання варто погодитися з тим, що абз. 2 п. 1 Прикінцевих положень Закону України від 13 травня 2014 р. № 1261-VII дещо суперечить ст. 5 КК України. Відповідно до ч. 1 ст. 58 Конституції України, закони й інші нормативно-правові акти не мають зворотної дії в часі, крім випадків, коли вони пом'якшують або скасовують відповідальність особи. Тобто, якщо новий Закон України від 13 травня 2014 р. посилює чи встановлює кримінальну відповідальність, він не може поширюватися на діяння, які були вчинені до набрання чинності цим Законом. В іншому випадку – закон має зворотню дію в часі.

Отже, завдання істотної шкоди чи тяжких наслідків до 04 червня 2014 р. (набрання чинності Законом України від 13 травня 2014 р.) визначалося з урахуванням майнової та нематеріальної шкоди, з 04 червня 2014 р. такі наслідки повинні мати лише матеріальний характер. Оскільки нематеріальні наслідки вже не передбачені для визначення істотної шкоди чи тяжких наслідків (згідно з п. п. 3, 4 примітки до ст. 364 КК України), то відповідні діяння, які раніше були кваліфіковані як злочини за нематеріальними наслідками, підлягають новій правовій оцінці. Тобто, вони вже не можуть розглядатися як

злочини (вони фактично декриміналізовані). На підставі викладеного вважаємо, що абз. 2 п. 1 Прикінцевих положень Закону України від 13 травня 2014 р. № 1261-VII не може застосовуватися, якщо цей Закон України від 13 травня 2014 р. пом'якшує або скасовує відповідальність особи.

Висновки. Підсумовуючи викладене, вважаємо за необхідне зробити такі висновки:

1. До 04 червня 2014 р. істотну шкоду й тяжкі наслідки зловживання владою або службовим становищем розуміли як заподіяння особі відповідної матеріальної шкоди або інших нематеріальних наслідків.

2. Після 04 червня 2014 р. істотну шкоду й тяжкі наслідки зловживання владою або службовим становищем варто розуміти як заподіяння особі лише відповідної матеріальної шкоди.

3. Відповідні злочини, що були вчинені до 04 червня 2014 р. і кваліфіковані за нематеріальними наслідками, уже не можуть розглядатися як злочини за чинним КК України.

4. Потребують узгодження поняття «істотна шкода» у ст. ст. 364, 364-1, 365, 365-2, 367, 425, 426, 426-1 КК України й «тяжкі наслідки» у ст. ст. 364–367, 425, 426, 426-1 КК України. Одним із варіантів таких змін є передбачення у примітках до ст. ст. 364 та 425 КК України, окрім майнових, відповідних наслідків і нематеріальної шкоди.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України у сфері державної антикорупційної політики у зв'язку з виконанням Плану дій щодо лібералізації Європейським Союзом візового режиму для України: Закон України від 13 травня 2014 р. № 1261-VII / Верховна Рада України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1261-18>.
2. Лист заступника Голови Вищого спеціалізованого суду з розгляду цивільних і кримінальних справ С.І. Кравченка до членів Науково-консультативної ради ВССУ від 06 травня 2015 р. № 223-770/04-15. – К.: Вищий спеціалізований суд з розгляду цивільних і кримінальних справ, 2015. – 2 с.
3. Хашев В.Г. Кримінальна відповідальність за зловживання владою або службовим становищем: дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 / В.Г. Хашев; Дніпропетровський держ. ун-т внутр. справ. – Дніпропетровськ, 2007. – С. 65.
4. Бантышев А.Ф. Должностные преступления (вопросы квалификации) / А.Ф. Бантышев. – К.: Академия СБУ, 1996. – 46 с.
5. Здравомыслов Б.В. Должностные преступления. Понятие и квалификация / Б.В. Здравомыслов. – М.: Юридическая литература, 1975. – 168 с.
6. Светлов А.Я. Ответственность за должностные преступления / А.Я. Светлов. – К.: Наукова думка, 1978. – 303 с.
7. Про судову практику в справах про перевищення влади або службових повноважень: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 26 грудня 2003 р. № 15 // Вісник Верховного Суду України. – 2004. – № 2. – С. 7–9.
8. Коваленко В.П. Кримінальна відповідальність за зловживання владою або службовим становищем працівником правоохоронного органу: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право» / В.П. Коваленко. – Львів, 2009. – 19 с.
9. Кримінальний кодекс України. Науково-практичний коментар: у 2 т. / за заг. ред. В.Я. Тація, В.І. Борисова, В.І. Тютюгіна. – 5-те вид., допов. – Х.: Право, 2013. – Т. 2: Особлива частина / [Ю.В. Баулін, В.І. Борисов, В.І. Тютюгін та ін.]. – 2013. – 1040 с.
10. Слущька Т.І. Кримінальна відповідальність за перевищення влади або службових повноважень: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право» / Т.І. Слущька. – К., 2010. – 19 с.